

Kazak Ceditçiliği'nin Doğuşu ve Bozkır Vilayeti Gazetesi *Birth of Kazakh Jadidism Movement and the Bozkır Vilayeti Newspaper*

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Özet

Reform ve milli hareketler, öncelikle de Ceditçilik, Orta Asya ve Rusya Müslümanlarının yakın dönem tarihinin incelenmesinde ve anlaşılmasında önemli bir konu başlığıdır. Tarihçiler Rusya Müslümanları içinde ilk kez Tatarlarda ortaya çıkan reform hareketinin köklerini ve nedenlerini genellikle Tatarların Buhara medreselerindeki eğitimcilerinin tutuculuğuna karşı ortaya çıkan bir tepki olarak yorumlarlar. Yine Ceditçilikte bu olay kapsamında incelenir. Bununla birlikte reform hareketi Orta Asya'daki Rus yayılcılığı ve işgaline karşı ortaya çıkan bir tepki olarak da tarif edilir. Bu işgal Müslümanların kendi zayıflıkları ve eksiklikleri ile yüzleşmelerine sebep olmuş ve mevcut yapı ile daha fazla gidilemeyeceğinin, bir reforma gidilmesinin mecburiyetini ortaya koymuştur. İlk başlarda Ruslar ve Rus Çarlığı bu reform sürecine dâhil edilmemiş ve dışarıda bırakılmıştır. Bu durumun üstesinden gelmek içinde Rus Çarlığı Çarlık Rusya'sı Müslümanlarının reform ve değişim adına önemli gördükleri iki konuya müdahil olmuştur. Bunlardan ilki eğitim konusudur. Diğeri ise basın-yayın konusudur. Basın-yayın yolu ile Çarlık Rusya'sı Müslümanları arasında ortaya çıkan yenileşme-modernleşme çabalarını sekteye uğratmak için Rusya bölge valiliklerinde gazete çıkarılmasına izin vermiş, bu yolla da yerli halka olan irtibatını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Orta Asya bölgesinde Türkistan Vilayeti'nin gazetesi çıkarılırken Kazak Bozkır'ında bunun yansıması Bozkır Vilayeti'nin gazetesi olmuştur.

Anahtar kelimeler: *Bozkır Vilayeti gazetesi, Türkistan Vilayetinin gazetesi, İsmail Gaspralı, Tercüman, Ceditçilik.*

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. mehmeterkan@comu.edu.tr,
ORCID ID:0000-0002-3146-2609.

Abstract

Reform and nationalistic movements, especially Jadisism Movement, is central in order to study and explore the recent historical course of Central Asia. Historians of Russia and Central Asia often interpret the origins and causes of the reform movement that emerged last quarter of 19. Th Century among the Tatars, for the first time among the Muslims of Tsarist Russian Empire, as a reaction to the conservatist attitudes of the educators in Central Asian madrasahs. The Jadidisim Movement is a also experinced and analyzed by some of the writers within the context of that mentality. However, the reform movement is also described as a reaction to Russian expansion and occupation in Central Asia. That occupation forced Russian and Central Asian Muslims to inspect and identify their own weakness and deficiencies. That awkward situation revealed the necessity of a reform. But that reform demand can't be reached anymore within the context of the existing education system. At he beginning the Russian excluded from the reform process. In order to overcome that situation Tsarist Russia admisitration has intervenced two issues which were essentialy important for Muslims. First one is the education, building a modern education system. The other is the communication/press issue. In order to distrust the modernization efforts that emerged among Muslims, Tsarist administration allowed its regional governments, thus trying to strenghten its contact with the local population. Within this context Turkistan Vilayeti Gazetesi was allowed to published in Central Asia. Its counterpart in the Kazakh steppe was the Bozkır Vilayetinin Gazetesi.

Keywords: *Jadidisim, Bozkır Vilayeti Gazetesi, Türkistan Vilayeti Gazetesi, İsmail Bey Gaspriinski, Tercuman newspaper.*

Reform ve milli hareketler, öncelikle de Ceditçilik, Orta Asya ve Rusya Müslümanlarının tarihinin incelenmesinde ve anlaşılmasında önde gelen konulardan birisidir. Tarihçiler Rusya Müslümanları içinde ilk kez Tatarlarda ortaya çıkan reform hareketinin köklerini ve nedenlerini genellikle Tatarların Buhara medreselerindeki eğitimcilerinin tutuculuğuna karşı ortaya çıkan bir tepki olarak yorumlarlar (Roy, 2000, s. 74). Yine Ceditçilikte bu olay kapsamında incelenir. Bununla birlikte reform hareketi Orta Asya'daki Rus yayılcılığı ve işgaline karşı ortaya çıkan bir tepki olarak da tarif edilir. Bu işgal Müslümanların kendi zayıflıkları ve eksiklikleri ile yüzleşmelerine sebep olmuş ve mevcut yapı ile daha fazla gidilemeyeceğinin, bir reforma gidilmesinin mecburiyetini ortaya koymuştur. Ruslar ve Rus Çarlığı bu reform sürecine dâhil edilmemiş ve dışarıda bırakılmıştır.

Bu konuda yaptığı incelemelerle öne çıkan isimlerden birisi Pakistanlı araştırmacı ve bilim adamı Adeeb Khalid'tir. Khalid, Ceditçiliği Orta Asya toplumunun Rus hâkimiyeti, kontrolü ve yönlendirmesi altında meydana gelen değişime karşı ortaya çıkan tepkinin bir sonucu olarak görmektedir ve Ceditçilerin

kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek için kademe kademe Ruslar tarafından empoze edilen söylemi nasıl kabul ettiklerini anlatmaktadır (Khalid, 1998; Lazerini, 1997).

Şu bir gerçektir ki standart bir Ceditçilik tipi yoktu, Ceditçilik Çarlığın farklı bölgelerinde farklı şekillerde ortaya çıkabiliyor ve yerel şartlardan etkileniyordu. O yüzden de bu makalenin bulunduğu sonuçlar sadece Kazaklarla, o da sadece Rus eğitimi almış olan elit kısmı ile sınırlıdır ve Türkistan'daki diğer grupların düşüncelerini yansıtmamaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi sonuç dar bir çerçeve ile sınırlıdır ve Ceditçiliğin her bölgede farklı etkileşimlere girmiş olması sebebiyle de genelleştirilemez (Zenkovsky, 1960; Rorlich, 1986; Uyama, 2001, s. 393-401).

Fakat bu çalışmada Orta Asya genelinde ve Türk topluluklarında ortaya çıkan bu değişimin farkı bir yönüne ışık tutulacak, Rusların Orta Asya'da ve Çarlık Rusyası topraklarında yaşayan Müslüman gruplar içerisinde Tatarlardan sonra kendilerine karşı en ılımlı buldukları Kazaklar ve Kazak entelektüellerle Bozkır Valiliği'nin resmi yayın organı olan "Bozkır Vilayeti Gazetesi" (1888-1902) sayesinde kurdukları yakın ve karmaşık ilişki incelenmeye çalışılacaktır.

1. Karşılıklı Etkileşime Dayanan Bir Gazete: Bozkır Vilayeti Gazetesi

Bozkır (Dala) Vilayetinin Gazetesi (Bundan sonra BVG olarak bahsedilecektir.) ya da resmi adıyla "Bozkır Bölgesi Gazetesi" , "Türkistan Vilayeti Gazetesi" (TVG) veya İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman"ı (Rusçası: Perevodçik) gibi Çarlık Rusyası döneminde iki Rusça ve Kazakça olarak iki dilde basılmıştır. Haftalık olarak çıkan Bozkır Vilayeti gazetesi Bozkır Genel Valiliği'nin gözetimi altında olmuştur ve 1888 Ocak ayından 1902 Mart ayına kadar kesintisiz olarak yayınlanmıştır.

Gazete'nin kontrolünü elinde tutan Bozkır Genel Valiliği Çarlık Rusyası'nın yer altı ve yerüstü kaynaklarına ulaşmak için Orta Asya ve Sibiryaya bölgelerine doğru genişlemesini kolaylaştırmak yapılan reorganizasyon kapsamında lağvedilen Batı Sibiryaya Genel Valiliği'nden Akmola ve Semipalatinsk bölgelerini (oblast), Türkistan Genel Valiliği'nden de Yedisu (Semireçye) bölgesini alarak 1882 yılında kurulmuştur. İşte bu Bozkır Genel Valiliği'nin resmi yayın organı olan BVG, yayın hayatına ilk Bozkır Genel Valisi olan Gerasim Kolpakovski'nin (1882-1889) idaresi döneminde başlamıştır. Fakat Gazete'nin yayın hayatında kaldığı süre daha çok ikinci Bozkır Genel Valisi olan Baron Maksim Taube'nin (1889-1901) idare dönemine denk gelmektedir. (Baron Taube adını ilk kez 1863 yılında patlak veren Leh İsyanı'nın bastırılması sırasında adını duyurmuş ve

askeri alandaki ününü de bu isyan sırasında sergilediği sert tutumla kazanmıştır.)

BVG, Türkistan Vilayeti Gazetesi'nden sonra Orta Asya bölgesinde o dönemde yerel dilde yayınlanan ve buna ek olarak da Kazak lehçesiyle yayın yapan ikinci gazetedir. TVG 1870-1917 yılları arasında yayınlanmıştır ve 1870-1883 yılları arasında Kazakça da yayın yapmıştır. Bu açıdan yeni işgal edilmiş olan Türkistan ve ondan kısa bir süre önce ilhak edilmiş olan Kazak bozkırında Rusların kendi idarelerini zora sokma ihtimalini göze alarak yerel dilde gazete çıkarmaları ilginçtir. Çünkü 1500'lü yıllardan bu yana Rus idaresi altında olan ve Rus devleti ile fiilen bütünleşmiş olan Kazan bölgesinde gazete çıkarma hakkı ancak 1904 yılında tanınırken yeni ele geçirilmiş bu bölgelerde bu türden hakların verilmesi durumu daha da ilginç hale getirmektedir. Çarlık Rusyası idaresi her ne kadar bu tavizleri kendi idaresini bölge halkına sert bir tutum takınmadan kabul ettirmek için vermiştir. Ancak genel olarak izlenen politikalara bakıldığında Çarlık yönetiminin ya kendisine çok güvendiği ya da bu türden tavizlerin yol açabileceği muhtemel sonuçlarını tam anlamıyla öngöremediği düşüncesi de ister istemez akla gelmektedir (Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay, 1964, s. 44-45).

Konuya dönmek gerekirse; BVG resmi ve gayri resmi kısım olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Resmi haberler kısmı genelde oldukça az yer tutmaktadır ve içeriğini Çar'ın, Genel Vali ve Valilerin emir ve duyuruları oluşturmaktadır. Ayrıca bu emir ve duyurulara ek olarak personel atamaları ve değişiklikleri, ödüllendirilen idarecilerle ilgili haberler verilmektedir. Gayri resmi haberler kısmıysa daha fazla yer tutmaktadır. Bu kısımda makaleler, şiirler, hikâyeler, tarım ve sağlık konusundaki bilgiler, kitap eleştiri ve özetleri, fuar duyuruları, işlenen suçlarla ilgili haberler ve diğer ilginç haberler yer almaktadır. Gazete'nin resmi makamlar tarafından ifade edilen yayınlanma amacı: "Kazak nüfusun Kazak Bozkırı Bölgesi ve Sosyal İdaresinin yerel ve daha üst makamlarının emir, talimat ve önlemlerinden haberdar olmaları, ayrıca ülkenin doğal yapısı, sakinlerinin gerek ekonomik (hayvancılık ve tarımın gelişmesi, takas ticareti vb. konular) gerekse de manevi hayat (gelenek ve görenekler, halk hikâyeleri, efsaneler, okuma yazmanın yaygınlaştırılması vb.) hakkındaki bilgilerin Kazaklar arasında yayılmasıdır."

Gazete'nin başyazısında, gazete'nin "Sizin dilinizde (Kazak Lehçesiyle) çıktığını" vurgulanmaktadır ve bunun General Kolpakovski'nin tüm bozkır ahalisine bir armağanı olduğunu ifade edilmektedir (BVG, 1888, Sayı: 13). Gazete, Rus görevliler ve Genel Valilik bünyesinde çalışan Kazak tercümanlarca beraber hazırlanmaktadır ve gazetede basılan hemen tüm makaleler de bu personel tarafından yazılmaktadır. Fakat bu durum bir süre sonra değişmiş ve

okuyuculardan gelen yazılar da yayınlanmaya başlamıştır. Tabii ki gazetenin savunduğu fikirle uyumlu olmak kaydıyla (BVG, 1888, Sayı: 13). Bu iddiayı gönderilen yazıların içerikleri de desteklemektedir. Yayınlanan yazıları ekserisine göre Kazaklar cahil ve kabadırlar, eğitilmeye ve modernleştirilmeye ihtiyaçları vardır. Genel Vali'nin de bir lütfu olan bu gazete bu “yabanilere” dünya ile daha yakından irtibat kurma, onu tanıma fırsatı sağlayacaktır (BVG, 1888, Sayı: 15; 1890, Sayı: 11; 1891, Sayı: 41). Okuyucularında katılımına izin verilmesiyle, gazetenin daha da canlanan kültürel ortamında yazarlar ve katılımcılar birbirlerinin yazıları kritik etmiş ve yorumlarda bulunmuşlardır (BVG, 1890, Sayı: 1, 19, 24, 26).

BVG, bu özelliği yüzünden, genel olarak karşılıklı etkileşime dayanan, güncel tabiriyle interaktif, bir gazete olmuştur ve taraflar arasında (Bu taraflar sırasıyla; Ruslar, Kazaklar, gazete yazarları ve okuyucularıydı.) bir tartışma forumu meydana getirmiştir. Gazete ayrıca ilk yayına başladığı sıralarda “Akmolinskie Oblastinye Vedemosti-Akmola Oblastı Gazetesi”ne ek olarak verilmiştir fakat BVG’de gelişen bu etkileşim ve tartışma ortamı Akmolinskie Oblastinye Vedemosti de mevcut olmamıştır. Çünkü, Akmolinskie Oblastinye Vedemosti aşırı derecede formel ve resmidir, öyle ki gazetede sadece resmi haberler ve duyurulardan başka hiçbir şey yayınlanmamıştır. TVG’nin Kazakça baskısı bir dereceye kadar BVG’ninkine benzer bir görevi yerine getirmiştir ama yine de 19. Yüzyıl’ın sonlarında Kazak entelektüeller için en önemli forum BVG olmuştur.

2. Kazak Bozkırı ve Çarlık Rusyası

Gazeteler çoğunlukla yazarlarının ve okur kitlesinin fikirlerini yaratır ve yansıtırlar. Gerek Çarlık Rusyası’nın gerekse de Sovyetler Birliği’nin gazeteleri (Örneğin Kazakhstanskia Pravda) haberleri üç ayrı kategoride ele almış ve okuyucularına bu kategorilere göre sınıflandırarak yansıtmışlardır; “v respublike-cumhuriyet ölçeğinde”, “v strane-Çarlık Rusyası ölçeğinde”, “v mire-dünya ölçeğinde.”

Bozkır Vilayeti Gazetesi’nin adından da anlaşılacağı üzere gazetenin önceliği Bozkır Genel Valiliği sorumluluğundaki bölgelerdir. Genel Valiliğin birliği farklı bölgelerden gelen haberlerle pekiştirilmeye çalışılmış, Bölge Valiliği topraklarında yaşayan halkın birbirlerinden haberdar olarak bir birlik ve bütünlük duygusu içinde yaşaması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Tüm bu sayılanlar Genel Valinin emirleri, inceleme ve tetkik gezilerinin haberleriyle pekiştirilmeye çalışılmıştır. 1890 ve 1894 yılları arasındaki dönemde Baron Taube kendi idaresi ve kontrolü altındaki bölgede iki kere tetkik ve inceleme

gezinde bulunmuştur ve gezisi esnasında bazı Kazak idarecileri de ödüllendirmiştir. BVG bu gezileri en ufak ayrıntısına kadar vermiştir (BVG, 1890, Sayı: 26; 1894, Sayı: 23). Meşhur Kazak şair Yusuf Köpeev (Jusip Köpeev) de bu gezileri öven yazılar yazmıştır çünkü alınan işaretlerin bu gezinin sonucunun iyi olacağını gösterdiğini ifade etmiştir (BVG, 1890, Sayı: 46). (İyiye yorulan bu işaretlerden biri de zayıf çiftlik hayvanlarının semirmesidir.)

Bununla birlikte ne Genel Valilik, ne de gazetenin idarecileri Bozkır Genel Valiliği'nin idari sınırları ile kendilerini sınırlandırmamışlardır. BVG'ne sıklıkla Torgay, Uralsk ve Sir Derya Oblastlarından (bölge) yazılar gelmiştir fakat bununla birlikte en batıda yer alan İç Orda'da (Astrahan Guberniyası-Genel Valiliği) yaşayan Kazaklardan da yazılar geldiği olmuştur. Bu gelen yazılar geri çevrilmemiş ve yayınlanmıştır. Bu yüzden de bu uzak bölgelerden düzenli şekilde yazılar yazarak gazeteye katkıda bulunan kişiler mevcuttur. Bunun sonucunda ise BVG sadece Bozkır Genel Valiliği'nin değil, Rusya genelindeki tüm Kazakların gazetesi olmuştur. (Gazete yönetiminin de İddiası bu yöndedir.) Gazete'de kullanılan "Bozkır" tabiri de sıklıkla de birden fazla anlamda kullanılmıştır. Kelime Kazak Bozkırını nitelendirmede kullanıldığı gibi Kazakların yüzyıllardır yaşamakta oldukları geleneksel alanları ifade etmek için de kullanılabilmiştir.

Kazak Bozkırından haberler vermeyi amaçlayan gazetede Kazak bozkırının gariplikleri farklı zamanlarda ve farklı olaylarla gözler önüne serilmiştir. 1891 yılında Velihaht Prens Nikolay Omsk'u ziyareti esnasında (Otsu Olayı yüzünden Japonya'ya yaptığı ziyaretten dönüyordu.) Müslüman (Kazak) toplumun temsilcileri onu kırmız, tuz ve ekmele (Rus adetlerine göre) karşılamış, oldukça yakın davranmışlardır. Bu karşılamadan sonra Nikolay Kazak yemekleri, zengin ve fakir Kazakların yaşayışları ve kendileriyle ilgili diğer özelliklerin sergilendiği bir açık hava fuarını da gezmiş ve kendisine Bozkır bölgesindeki at yetiştiriciliğini tanıtmak için düzenlenen bir at yarışına da katılmıştır (BVG, Sayı: 15, 17, 49-51, 1892, Sayı: 1-10). Sibiryaya Demiryolu'nun 1894'te açılışı sırasında bu hatta çalışacak ilk tren Omsk'a ulaştığında da Çar'ın Ulaştırma Bakanı Krivoşeyn'e de benzer ama daha az gösterişli bir karşılama töreni yapılmıştır (BVG, 1894, Sayı: 35). Bu girişimlerinin ana amacı Kazakların yaşam tarzını Ruslara tanıtmaktır. Fakat bu girişim aynı zamanda Kazakların Bozkır denince ilk akla gelen şey olmalarına da sebep olmuştur. Bir örnekle açıklamak gerekirse; Rus şehirlerinde Kazak Uezd'i ile ilgili düzenlenecek bir fuar ilk önce Kazaklara gösterilmiş ve fikirleri alınmıştır (BVG, 1890, Sayı: 12).

BVG gerek kendi içeriğinden gerekse de TVG alınan haberler yüzünden Kazak bölgesinden daha çok Orta Asya ile ilgili haberler içermiştir. Çünkü gazetede yayınlanan bir başyazıda da belirtildiği üzere Ruslar ve Kazaklar'ın

beraber yaşadığı Kazak Bozkırı Türkistan'ın bir parçasıdır (BVG, 1888, Sayı: 2, 5). 1891 yılında Moskova'da büyük bir Orta Asya Fuarı düzenlenmiş ve gazete bunu da tüm ayrıntılarıyla okuyucularına aktarmıştır (BVG, 1891, Sayı: 9, 12, 21, 23). Gazetede ayrıca Buhara ve Hive Emirlikleri hakkındaki haberler de çıkmıştır. BVG yine sıklıkla Orta Asya dışında Çarlık Rusya'sı sınırları içerisinde yaşayan Müslüman gruplar hakkında haberlere de yer vermiştir. Bunlara ek olarak Kaspî, Tercüman ve diğer gazetelerden alıntı yapılan makalelerin özetleri de gazetede yayınlanmıştır.

İlk bakışta BVG'nin Çarlık Rusya'sının gayrimüslim kısımlarına fazla önem vermemesi ve bu bölgelerle ilgili haberleri görmezden gelmesi garip gelebilir. Fakat gazete idaresi Çarlık Rusya'sının birliğini Kazaklara diğer cumhuriyetlerde meydana gelen olaylar, onlara verilen haklar ve takınılan tutumlar hakkında fazla bilgi vermeden sağlamayı amaçlamıştır. Bu sayede imparatorluğun diğer kısımlarında olanlar hakkında fazla bir fikri olmayan, en büyük lütfun kendilerine ihsan edildiğini düşünen Müslüman tebaanın Rus Çar'ına olan bağlılığı daha da pekişeceği umut edilmiştir.

BVG yabancı ülkeler ile ilgili haberlere de yer vermiştir. Bu kapsamda sürekli olarak haberleri verilen ülke ise Çin'dir çünkü Bozkır Genel Valiliği'nin sınır komşusudur. Gazete'nin 1891 yılına kadar olan bazı sayılarında "Orta Asya ve Çin" adlı bir kısım vardır ve bu kısım Çin ile ilgili haberler Rus Orta Asya'sı ve bağlı devletlerle ilgili haberlerle birlikte verilmiştir. BVG; Çin ile ticaret (BVG, 1890, Sayı: 48, 1891, Sayı: 25) (Bazı Müslüman tacirler Çin'de saldırıya uğruyorlardı.), Çin'in batısındaki Müslüman Ayaklanması (BVG, 1895, Sayı: 36) (Hui'ler) ve Çin tarımı (BVG, 1897, Sayı: 29, 30, 33, 34) ile ilgili haberlere ayrılan bu kısımda değinmiştir.

Çin'e ek olarak BVG bazen Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan ve önemli miktarda Müslüman nüfusa sahip diğer ülkeler hakkındaki haberlere de yer vermiş nadiren bunlardan başka devletler hakkında da haberleri okuyucularına iletme yoluna gitmiştir (BVG, 1889, Sayı: 14, 15). (Örneğin Japonya) Bu noktadan hareketle BVG haber çerçevesini şu şekilde sıralayabiliriz; merkezde Kazak bozkırı, onun dışındaki halkada Rus Orta Asya'sı (Buhara ve Hive de dâhil olmak üzere), bunun dışındaki halkada da Çarlık Rusyası'nın diğer Müslüman bölgeleri ve Çin. Bu dışarıdan içeri doğru olan haber akımı sayesinde BVG Kazakların dış dünya ile irtibatını sağlamıştır.

3. Çarlık İdaresi ve Etkilenme

BVG, Çar III. Aleksandır'ın idaresi sırasında (1881-1894) yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönem genellikle karşı-devrim, tutuculuk ve tepkiselik dönemi

olarak bilinmektedir. Bu dönemde hükümet karşıtı ve devrimci hareketleri bastırmaya çalışırken Çar III. Aleksandır ve onun hükümeti bazı toplulukların maddi ve kültürel hayatını iyileştirmek ve geliştirmek için önlemler alma ve muhalefeti azaltmaya çalışma yoluna gitmiştir.

Milliyetler Politikası çerçevesinde hükümet Lehlere karşı hasmane tavır takınıp Ukraynalılar, Baltıklıların ve İmparatorluğun batısındaki diğer grupların kültürel farklılıklarını kabule yanaşmazken, zor durumda kalmamak için doğudaki topluluklara imtiyazlar tanımıştır. Özellikle de Çuvaşlar, Kazaklar ve Ural bölgesindeki Fin-Uygur kökenli topluluklara bu imtiyazlar verilmiştir fakat bunlar içerisindeki en büyük ve güçlü gruplardan birisi olan Tatarlar gerek ticari, kültürel potansiyelleri gerekse de muhalif tutumları sebebiyle bu türden destekten mahrum kalmışlardır.

III. Aleksandır'ın dönemiyle sınırlanamak şartıyla, 19. Yüzyıl'ın tamamında Rus olmayan gruplara karşı muhafazakârlık ve toleransın karışımından oluşan bir politika takip edildiğini görebiliriz. Sadece ilerici, modern Rus etnisitesinin etnik azınlıklara medenileşme yolunda yardımcı olabileceğini iddia eden Sovyet söyleminin aksine, Müslüman entelektüeller bu dönemde Ruslarla gayet iyi ikili ilişkiler kurmuşlardır. Örnekle açıklamak gerekirse: Meşhur Kazak tarihçi Çokan Velihanov (1835-1865) Feodor Dostoyevski ve Apollon Maikov'un yakın arkadaşıdır. Kazak eğitimci İbrahim Altınсарın ise (1841-1889) meşhur Rus Oryantalisti ve misyoneri Nikolay İlminski'nin (İlminski'yi önemli yapan ve öne çıkaran düşüncesi tüm Orta Asya ahalisinin Hıristiyanlaştırılmasını Rus devlet yetkililerine teklif etmesidir.) ve Eğitim Bakanı Dimitri Tolstoy 'un yanında çalışmıştır. İsmail Gaspıralı (Yaman vd., 1998, s. 9-14) da Mikhail Katkov'dan ciddi şekilde etkilenmiştir.

Ülkenin sosyal açıdan çalkantılı olan bu döneminde Çarlık Rusyası içinde farklı etnik kökenlerden gelen gençler ülkelerinin geleceği konusunda kafa yormuşlardır. Bu gençler Alexander Herzen ve Nikolay Çernişevski gibi yazarların düşüncelerinden de etkilenerek bir süre sonra Rusya'yı değiştirmeyi hedefleyen gerek spontane gerekse de planlı faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu gençler mevcut sosyo-ekonomik ve siyasi durumdan ve bu durumu sürdüren siyasi uygulamalardan dolayı kızgındılar. İsmail Gaspıralı her ne kadar kendisi bu aşırılık taraftarlarından birisi olmasa da benzer düşünceleri paylaşmıştır. İnsanlığın maddi ve manevi gelişmişlik düzeyini arttırmayı amaç edinmiş bir kişi olarak, şiddeti kararlı bir şekilde reddetmiştir. Bunun yerine rasyonel söylemin geleceğe dönük değeri, bilginin ve eğitimin yaygınlaşması ve modernliğe giden yoldaki arzulan sosyal değişimin eğitim yoluyla sağlanmasını savunmuştur. Kendi kuşağının idealistlerinden ruhen Ruslaşmamış olmasıyla ve buna ek olarak kadim İslam Kültürü'nün yerel bir

versiyonu içinde yetişmiş bir Tatar olmasıyla ayrılmaktadır. Hakim kültürü kabul etmeyenleri “inorodotsi-öteki” olarak kabul eden ve onları idari uygulamalarla marjinalize eden bir emperyal politika tarafından empoze edilen kompleks bir kimliği, onun özel şartlarını ve sorumluluklarını keşfetmek ve yaşamak Gaspıralı'nın üstlendiği görevi daha da zorlaştırmıştır. Bu yüzden Gaspıralı sadece Ruslarla değil, düşüncesini yanlış yorumlayan Müslümanlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Gaspıralı'nın 1870'lerin ortalarından itibaren yapmaya karar verdiği şey, kültürü ve kültürlerarası, hatta ve hatta fikirler, beceriler, hissiyatlar ve korkular arasında çok yönlü ve iletişimi arttıracak bir strateji geliştirmektir. Bu strateji modern hayatın gerekleri ile ilgili bilgilerin öğrenileceği uygun ortamın meydana getirilmesi için yeni tip okulların kurulmasını bu okullarda kullanılacak olan kitapların yazımı ve basımının teşvikini (içerikleri uygulamaya yönelik olacaktı), kaynakların güçlendirilmesi ve sosyal aktivitelere odaklanacak yardım komitelerinin kurulmasını öngörmüştür (Lazzerini, 1990). İsmail Gaspıralı'nın reform konusundaki ana düşüncesi: dinin gündelik ve siyasi hayattaki rolünü azaltarak Müslümanların kültürel ve gündelik yaşamını modern dünya ile daha uyumlu hale getirmekten ibarettir. Başka bir deyişle Panislamizm'in laik bir formunu gerçekleştirmektir (Roy, 2000, s. 69).

İsmail Gaspıralı'da da yansımaları görülen bu Rus muhafazakârlığının ve Müslüman milliyetçiliğinin garip kombinasyonu, korumacılık ve etkilenme konsepti ile açıklanabilir. BVG Çarlık monarşisi ile Kazakların korunması konusunu birbiriyle sıkı sıkıya irtibatlandırmıştır. Bu kapsamda BVG sadece Çar ve ailesi hakkındaki haberleri vermekle yetinmemiş ayrıca Çar'ın Kazaklara olan lütuflarına da değinmiştir. Bozkır Valiliği'nin temsilcileri II. Nikolay'ın düğünü nedeniyle St. Petersburg'a tebriklerini sunmak için gittiklerinde gazete baskı ve şiddet uygulayan Kazak Hanları'nın aksine, Çar'ın Kazaklara Rus köylüleriyle benzer haklar tanıdığını ve imparatorluk yasalarının onları da koruyacağını haber yapmıştır. Tebrik için giden grupta Rus temsilcileriyle birlikte Kazakların da olmasının ana sebebi onların Çar'a olan bağlılıklarını göstermektir (BVG, 1894, Sayı: 51). Gazete yönetiminin iddiasına göre II. Nikolay'ın ziyareti sırasında bir Kazak şair tarafından yazılan kendisine yazılan şiirde Çar, “bebek gibi saf ve masum-detski naivnoe i beşkitrostnoe” olarak tarif edilmekte, yine Çar insanların üzerine gece doğan bir güneşe benzetilmekte onun insanlara kendi öz çocukları gibi eşit ve adil şekilde muamele ettiğinin ifade edildiği okuyuculara duyurulmaktadır (BVG, 1892, Sayı: 51-52, 1893, Sayı: 1-11).

DVG editörlüğü gazetenin amaçları arasında Çarlık rejiminin Kazaklara korunma sağlamanın da olduğunu ifade etmiştir. “Büyük Çar'ın (yönetiminin) üst düzey memurları yaşam tarzınızı anlamak, önceliklerinizi tespit etmek ve

gerekli önlemleri alabilmek için sizi daha yakından tanımak istiyorlardı. Bu yüzden Kazakça ve Rusça yayın yapan bir gazete çıkarmaya karar vermişlerdi, bu sayede yerli halk resmi görevlilerin aldıkları koruyucu önlemler hakkındaki gerçekçi bilgileri ilk elden öğrenebileceklerdi ve seslerini gazete vasıtasıyla duyurabileceklerdi”(BVG, 1888, Sayı: 1). Elbetteki Çar’ın kendisi Kazak tebaasıyla nadiren doğrudan temas kurmuştur. Bu yüzden onun adına Genel Vali ve Valiler daha çok yerli halkın koruyucusu olarak görülmüştür. Bu noktada Genel Vali yayınladığı bir emirle önemli bir noktaya dikkatleri çekmiştir; “Kazaklar dilekçe yazdırmak için başvurdukları Rusların dilekçelerin içeriğini değiştirdiklerinden şikâyet ediyorlardı. Bu yüzden Kazaklar dilekçelerini kendi dillerinde yazmalıydılar ve yerel idareciler de yerli halkla (inorodotsi) daha iyi iletişim kurabilmek için tercümanlar istihdam etmeliydiler.” Böylece Rus idaresi Kazaklarla diğer gruplar arasındaki arabuluculuk faaliyetlerini azaltmaya ve sıradan insanlarla temas kurmaya başlamıştır.

4. Ortak Rakip Olarak Yerel Yöneticiler

Çarlık İdaresi Kazak Orta ve Küçük Cüzlerinin (veya Orda-Bu kelime “ordu” kökünden gelmektedir.) Hanlık statülerini 1822 ve 1824 yıllarında sırayla lağvettikten sonra tepkileri asgari de tutmak için Han ailesinin fertlerini (Cengizîler) ve diğer boy ve aşiret reislerini idari görevlere atamıştır. Bu durum Kazak liderlerin gücünü ve etkisini kademeli olarak azalmasına sebep olmuştur, özellikle de Cengizîlerin. Bu dağıtım esnasında diğer aileler Cengizîlerden daha fazla makam ve mevki ele geçirmişlerdir. Geleneksel liderlerin gücünün sınırlandırılması Bozkır bölgesindeki Orenburg ve Batı Sibiryâ Genel Valilikleri’nin Geçici Yönetim Statüsü içinde kurumsallaştırılmıştır. Bu durumu kurumsallaştıran yasa 1868 yılında kabul edilmiş ve mal sahiplerine Volost ve Kasaba Şefleri’nin seçiminin yapıldığı dolaylı seçimlere katılma hakkını vermiştir.

Bu yasa ile ortaya çıkan yeni seçim sistemindeki karmaşa bir süre sonra gizlenemez hale gelmiştir. Yeni sistem eskisinin bıraktığı boşluğu dolduramamıştır ve BVG’nin sıklıkla değiştiği gruplararası mücadele ve hizipleşmeye zemin hazırlamıştır. Yapılan seçimlerin adaylara külfeti bir hayli fazla olmuştur çünkü oyların satın alınması ve rüşvet dağıtılması gerekmiştir. Seçimler için Vali’nin onayı alınması bir zorunluluktur ve adaylar seçimlere girebilmek için çoğunlukla Rus idarecilere rüşvet vermek zorunda kalmışlardır. Bir kere seçildikten sonra rüşvetin evrensel kuralı devreye girmiş Volost ve Kasaba Şefleri masraflarını çıkarabilmek için gayri kanuni vergiler toplama veya vergi oranlarını yükseltme yoluna gitmişlerdir (BVG, 1894, Sayı: 32, 36). Bu da

halk tabanında rahatsızlığa sebep olmuştur. Bu yüzden de şikâyetler resmi makamlara iletmeye çalışılmıştır. Bu yüzden gazetede yayınlanan bir makalede yerel yöneticilerin atamayla başa getirilmesini isteyen dilekçelerin varlığından söz edilmek zorunda kalınmıştır ama Çarlık idaresi zaten Orta Asya bölgesinde pamuk ipliğine bağlı duran hassas dengeyi bozmamak için Kazaklardan seçme hakkını geri almaya sıcak bakmamıştır. Bunun yerine yerli halktan seçimlerde sağduyulu davranmalarını talep etme yoluna gitmiştir (BVG, 1895, Sayı: 5). Kazak katılımcılar ayrıca şaibeli seçimlerden duydukları rahatsızlıkları anlatan yazılar da kaleme almışlardır (BVG, 1895, Sayı: 20, 25).

Biy'ler de (Yerel mahkemelerde davalara bakan hâkimler) Volost ve Kasaba sefleri kadar ciddi problemlere sebep olmuştur. Bir çeşit yerel mahkeme olan Biy'lerin verdikleri kararları ve hükümleri kayıt altına almaları gerekmektedir ama bu mahkemelerde görev yapanların büyük kısmı okuma yazma bilmemektedir (BVG, 1894, Sayı: 37). Bu yüzden Biy mahkemelerini eleştirmek için "Babay Bürkit" takma isimle yazan bir Kazak (Asıl adı "Otinci Alcanov" idi) Biy'lerin çok azının dürüst, adil ve güvenilir olduğunu iddia etmiştir. (BVG, 1894, Sayı: 41). Köşpeli Kazakbayev isimli bir diğer Kazak yazara göreyse, geçmişte Biy'lerin ve onların tabi olduğu örfi hukukun geçerliliği vardır ancak artık Kazakların düşünce yapısı Rus, Tatar ve Orta Asyalı diğer Müslüman grupların direkt etkisiyle değişikliğe uğramıştır ve örfi hukuk artık onların ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Dürüst olmayan bu yerli hâkimler geleneksel hukuku kendi çıkarları için kullanmaktadırlar. Kazakbayev, çözüm olarak, Kazak mahkemelerinin gücünün sınırlandırılması, buna mukabil özellikle Rus mahkemelerinin gücünün artırılmasını ve sorumluluk sahalarının genişletilmesini ve mahkeme karar ve uygulamalarının daha açık hale getirilmesini önermiştir (BVG, 1894, Sayı: 46). Daha açık ifade etmek gerekirse Biy Mahkemeleri'ndeki eksiklikler ve olumsuzluklar ve bunların kaynağı sadece yapılan yolsuzluklar ve çağdışı kalan, ihtiyaçlara cevap veremeyen yasalar değildir. Akmola Oblastı Mahkemesi Başkanı G. Kovalevski'ye iddiasına göre Kazak nüfus ile Biy mahkemeleri arasında artık önemli bir kopukluk vardır ve bu mahkemeler kendilerini ve izledikleri prosedürleri halka anlatmak için hiçbir girişimde de bulunmamışlardır (BVG, 1892, Sayı: 16-22). Biy'ler ve yerel idareciler arasındaki irtibatsızlık Orta Asya'daki Rus idari mekanizmasının zayıflığının göstergelerinden de biridir. Rus yöneticiler düzenli olarak Kazak yöneticileri ödüllendirmişlerdir ama bunu hangi sebepten veya hangi kriterlere göre yaptıklarını nadiren açıklamışlardır. Akmola Oblastı Valisi kendisine bağlı Uezd şeflerine (Bunların tamamı Rus idi) ödüllendirilmesi önerdikleri Kazaklar hakkında rapor göndermelerini istediğini ifade etmiştir. Ancak gelen raporlarda ödüllendirilmesi önerilen kişiler hakkında çok az bilgi olduğunu, bu eksik ve

yetersiz bilgilerin ışığında da kişilerin taltif edilmeyi hak edip etmediklerini belirlemenin çok zor olduğunu ifade etmiştir (BVG, 1892, Sayı: 16). Örnekte de görüldüğü üzere Rus idareciler Kazak tebaanın ne yaptığı hakkında her zaman tam anlamıyla haberdar değildirler. Volost şefleri, özellikle vergi toplayabilmek için, göçerlerin göç yollarını takip etmişlerdir. Onlar dahi ancak 1890'dan sonra kışlık otlaklarda ofislerini kurarak yerleşik hale geçmişlerdir (BVG, 1895, Sayı: 33, 39). Böyle bir ortamda vergi toplamak oldukça zordu; öyle ki Karkaralı Uezd şefi Arazi Vergisi'ni (Kibitka) eksiksiz topladığı için Semipalatinsk Oblast Valisi tarafından şahsen tebrik edilmiştir (BVG, 1891, Sayı: 5).

Durumun karmaşıklığı yüzünden Rus idareciler ve Kazak entelektüeller Kazak idarecilerin eleştirisi konusunda benzer görüşleri paylaşmaktadırlar. Bununla birlikte Rus idareciler Kazaklara ihtiyaçları olduğunu da bilmekte ve bu durumu kabul etmektedirler. Çünkü Kazak yöneticiler yerli halkın tepkisinin bir kısmını göğüslemiştir. Bu sayede Çarlık tarafından bölgede kurulan sistemin bozulması veya karışıklığa uğraması riskini en aza indirilmiş, Çarlık idaresi sıradan insanların da ilgisini çekecek yeni yaklaşımlar geliştirme ve onların koruyucusu gibi gözükme konusunda daha rahat çalışabilmiştir. Kazak entelektüeller kendi açılarından Kazak idarecilerin yolsuzlukları ve ataletlerinin aksine kendi ilerliciliklerinin takdir edilmesini istemişlerdir. Bu noktada da her iki grubun amaçları çakışmaktadır.

5. Medeniyet ve Eğitim

Sıklıkla ifade edildiği üzere Rusya Orta Asya bölgesini işgalini “medeniyet getirme ve medenileştirme misyonu” olduğu iddia ederek haklılaştırmaya çalışmıştır. BVG'de yayınlanan bir makalede ifadeler bu haklılaştırma çabasına güzel bir örnektir: “Muzaffer Rus Ordusu'nun peşi sıra Türkistan'a medeniyet de girmeye başladı... çölün gemileri develer kenara çekilerek ısıkları ve sirenleri daha önce sadece rüzgarın uğuldadığı bu çölü dolduran trenlere yol verdiler... İşte Rusya'nın en önemli faydası ve Rusya'nın Orta Asya'ya doğru ilerleyişinin dünya tarihindeki en önemli etkisidir”(BVG, 1890, Sayı: 43). Bu kapsamda BVG, bir Çimkent sakininin şehir Rus hâkimiyetine girdikten sonra TVG'ne yazdığı bir mektubu kendi okuyucularına da örnek olması için, alıntı yaparak tekrar yayınlamıştır. Mektupta iddia edildiğine göre Türkistan Müslümanları Rus işgali sayesinde eğitilmiş ve medeni insanlarla tanışmışlar ve dünya toplumuna dâhil olmuşlardır (BVG, 1890, Sayı: 31, 32, 36). Yine TVG'den alınan bir diğer makalede de St. Petersburg'u Emir'le beraber ziyaret eden zengin tüccarların “İslam'ın emir ve yasaklamalarıyla belirlenmiş bir hayatın dışında daha

hareketli ve çekici başka bir dünyanın olduğunun farkına vardıkları ” ifade edilmiştir (BVG, 1893, Sayı: 11).

BVG yazarları 1820-1840'lı yıllarda (Kenesarı ve diğer Kazak Beylerinin Ruslara karşı durdukları sıralarda) Kazak bozkırlarının yağma ve katliamla dolu olduğunu fakat Rus işgalinden sonra bozkırın şimdi daha sakin ve huzurlu olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre; yaptıkları için “Çar için dua etmek, hükümetini kutsamak ve bozkıra bekçilik yapanlara teşekkür etmek gereklidir”(BVG, 1888, Sayı: 13). Bununla birlikte gazete bazen Ruslar ve Kazaklar arasındaki görüş ayrılıklarını dikkate almak zorunda kalmıştır. Örneğin Rusça baskısında adı “Orta Asya'daki Fetihlerimiz-Naşni Zavoevaniya v Sredni Azii” olan bölümün adı Kazakçaya çevrilirken “Ruslar Tarafından İlhak Edilen Orta Asya Toprakları-Orisning Orta Aziya'daki Karatkan Cerleri” olarak çevrilmiştir (BVG, 1888, Sayı: 36).

Eğitim gerek Rus idarecilerin gerekse de Kazak entelektüellerin kolayca anlaşabileceği önemli bir noktadır. BVG düzenli olarak Kazak bozkırındaki ve diğer bölgelerde (Türkistan, Buhara, Hive, Kazan, Bakü) yeni açılan okullar hakkında haberler vermiştir. Kazak katılımcılar eğitim konusunda da hatırı sayılır derecede yazı göndermişler ve eğitimin önemini farklı örneklerle açıklamaya çalışmışlardır. Bir örnek vermek gerekirse; “Asya'ya özgü pasifliğin ve bilgisizliğin en karakteristik örneklerinden birisi olan devasa Çin'in küçük Japonya tarafından yenilmesinin 'Avrupa Aydınlanması ve düzeninin alınmasının gerekliliğini ispatladığı' ve 'Müslümanların da bu olaydan (Çin ile benzer durumda olması hasebiyle) çıkaracağı dersler bulunduğu'” dikkat çekilmiştir. Gerek Buhara, Semerkand gerekse de Müslümanların yaşadığı diğer bölgelerde Mollalar tarafından verilen geleneksel eğitim yöntemleri verimsiz ve çağdışı olarak görülmüş ve bu konu yayınlanan yazılarda sıklıkla işlenmiştir. Korabay Japonov (İsimler dikkat edileceği gibi müsteardır ve yazarlar vermek istedikleri mesajlarını müstear isimleriyle de takviye etmeye çalışmaktadırlar.) adlı bir başka Kazak konuk yazar Mollaların bedeni cezalara öncelik verdikleri, kendilerini geliştirmek için çalışmadıklarını ve çocukların entelektüel kabiliyetlerini körelttiklerini iddia etmektedir (BVG, 1895, Sayı: 8). Aynı yazar bu geleneksel eğitim sisteminin yerine Rus sistemini önermekte, Rus okullarında verilen eğitimi ve Rusça öğretilmesini Kazak öğrencilere yenilikleri ve yeni fikirleri takip etme fırsatı vereceği için daha uygun olacağını ifade etmektedir. Fakat bu eğitim sonucunda ortaya kati surette çıkacak olan kültürel asimilasyon, o çok değer verilen Kazak kültürü ve değerlerinin de artık yeni tip insan için aynı örfi hukuk kuralları vb. gibi anlamsız kalacağı ise göz ardı edilmekte veya daha doğru tabiriyle idrak edilmek istenmemektedir. Bu sayılanların hayata geçirilmesi durumunda ortaya çıkan sonucun nasıl

olabileceği, nasıl yan etkileri olacağına hiç düşünülmemiş olduğu, bu noktanın baştan savma ele alındığı yazılar ve iddialarda ilk göze çarpan noktadır.

Rus eğitim sisteminin hareket noktası Kazak ve Rus öğrencilerinin bir araya getirilmesidir ve bu sistem 19. ve 20. Yüzyıl'da Çarlık Rusyası'nın yeni ele geçirilen bölgeleri kendi siyasi, iktisadi, kültürel ve etnografik yapısına eklemek için ortaya çıkardığı politikasının doğrudan bir yansımasıdır (BVG, 1891, Sayı: 15, 18; Lazzerini, 1990). (Bu politika uygulamasının adı "Sblizhenie: Yakınlaşma, kaynaşma" ve "Sliianie: Birleşme"dir.) Daha önce de değindiğimiz gibi Rusça'nın öğrenilmesi sıradan insanlar için faydalı olarak kabul edilmiştir çünkü böylece hizmet talep ederken başkalarının yardımına muhtaç olmayacaklar ve kendilerini doğrudan ifade edebilecekler, idarenin de tebaayı daha iyi yönetebilme şansı olacaktır. Bu yüzden gazetede yayınlanan bir başyazıda hemen herkesin en az üç dil bilmesi gerektiği iddia edilmiştir. Bu diller sırasıyla;

1. Kişinin anadili,
2. Devlet dili (yani Rusça),
3. Evrensel kullanımı olan dil (Fransızca) (BVG, 1891, Sayı: 13).

Yine bu çerçevede Rusça'nın öğrenilmesi ve kullanılmasının İslam ve yerel dillerin korunmasıyla çatışmayacağı da iddia edilmiştir. Bu iddiayı desteklemek için Orenburg'taki Kazak-Rus okulundaki Kazak öğrencilere Rusça, Kazakça ve İslam Hukuku dersleri verilmiştir (BVG, 1895, Sayı: 23). Yine diğer bir başyazıda Rus okullarındaki Kazak öğrencilerin "Asyalı özelliklerinin korunması konusunda hassasiyete sahip öğretmenlerden ilgilendikleri dersleri alabilecekleri, Avrupai tarzda hazırlanmış ders kitaplarını takip edebilecekleri fakat bunları yaparken de Müslüman olarak kalabilecekleri" iddia edilmiştir (BVG, 1895, Sayı: 27). Rusça öğrenmenin gereksiz olduğu iddialarını çürütmek için, TVG yayınlanmış bir makale BVG'de tekrar yayınlanmıştır. Bu makalede İslam Hukuku'na göre herhangi bir yabancı dili öğrenmenin günah olmadığı ifade edilmektedir (BVG, 1892, Sayı: 44). Tercüman'dan alınan bir başka makalede de Rus okullarında eğer öğrencilere kendi dinlerini öğrenmelerine müsaade ediliyorsa bu okullara gitmelerinde beis olmadığı ifade edilmektedir (BVG, 1892, Sayı: 50). BVG bu örneklerde de görüldüğü üzere Tercüman'a kendi iddiasını desteklemek ve bu gazetede düşünceleri kendi hilafına yorumlamak için, sıklıkla başvurmuştur. Çünkü iki gazetenin de eğitim ve kültür konularında yöntem açısından ortak bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Tercüman'ın sahibi ve başyazarı Gaspıralı'nın iki stratejisi vardır; Birincisi Türk topluluklarını tek bir çatı altında toplamak (ki buna Dilde, Fikirde ve İşte Birlik adını vermişti), ikincisi Ruslar ve Türkler arasında bir ittifak kurmaktır. Fakat Gaspıralı'nın Türk grupları arasında birlik kurma düşüncesi Rus idarecileri (ve İlminski) tarafından oldukça tehlikeli

bulunmuştur. İkinci stratejisi ise Orta Asya'daki asimilasyon sürecini zamana yayarak kademe kademe gerçekleştirmek isteyen Rus politikasıyla oldukça uyumludur ve ona gereken siyasi ve hukuki altyapıyı sağlayacağı için Çarlık yönetiminin öncelikli tercihidir. Bununla birlikte bölgede her ne kadar yerli halk içinde destekçileri olsa da Rus eğitim sisteminin uygulanmaya başlaması kolay olmamıştır. Bazı insanlar bu okullarda okuyan öğrencilerin Rus ordusuna alınacakları veya zorla Hıristiyanlaştırılacaklarından korktukları için bu okullardan uzak durmaya çalışmışlardır (BVG, 1891, 1891 Sayı: 26, 1895, s.32). Rus idaresi ve onun yayın organı olan BVG'de bu okullardan mezun olan öğrencilerin bilgilerini ve öğrendiklerini yerli halkın yararına kullanacakları iddiasına rağmen (BVG, 1891, Sayı: 28) öğrencilerin çok az bir kısmı bunu başarabilmiştir. Mezunların büyük çoğunluğu ise öğrendiklerini ya tam anlamıyla uygulamamışlar ya da çabucak unutmuşlardır. Bu durum da okulların halk nazarındaki itibarına darbe vurmuştur (BVG, 1895, Sayı: 32, 43). Elbette sadece Kazak öğrenciler bu durumun mesulü değildir. Bizzat eğitim kurumlarının da önemli ihmalleri ve eksiklikleri bulunmaktadır. Omsk'tan yazan bir Kazak'ın dediği gibi Kazaklar zaten okumuş kişilere karşı saygı göstermektedirler ve bu konuda onları suçlamak doğru değildir. Yaşanan bu olumsuzluklara ve toplum nezdinde doğan şüphelere ek olarak bozkır ahali için çocuklarını okula göndermek oldukça maliyetli bir iş olmuştur (BVG, 1895, Sayı: 37). Torgay Oblastı, Kazan Genel Valiliği ve diğer bölgelerin idarecileri inorodotsı'lerin eğitilmesi gerektiğini düşünmüşler ve bu konuya özel bir önem vermişlerdir ama Bozkır Genel Valiliği sınırları içindeki okulların sayısı yetersiz ve coğrafi dağılımı da sınırlıdır ve okullar Eğitim Bakanlığının değil de Uezd şeflerinin idaresi altındadır. Bu yüzden de yeteri kadar denetlenememişler ve gereken ilgiyi de görmemişlerdir (BVG, 1895, Sayı: 42). Yine de geleneksel eğitim kurumlarına olan ilgiyi ve yönelimini kırmak için Rus ve Kazak entelektüelleri İslami geleneksel eğitim sistemini ciddi bir şekilde eleştirmişlerdir. Gerek bu eleştiriler gerekse de iş bulma vb. konularda daha fazla prestij sağlayan Rus eğitim sistemi Kazaklar tarafından tercih edilir hale gelmiştir. Fakat bununla birlikte Rus eğitim sistemi geleneksel eğitim sisteminin kitle eğitimine daha uygun olan esnek yapısını benzerini oluşturamamıştır.

Eğitime ek olarak, BVG'deki tartışmalarda ziraat konusu da önemli bir yer tutmuştur. Rus idaresinin önceliğinde olan konulardan birisi de tarımdır. Ana amacı 19. Yüzyıl'ın katma değeri yüksek ticari mallarından birisi olan pamuk vd. hammaddelerin en ucuz şekilde temini olan ve bu amaçla kısmen bakir kalan ve ziraata elverişli olmasına rağmen atıl halde duran bozkır bölgesi Ruslar için önemli olmuştur. Rus idaresinin hayvan hareketlerine getirdiği kısıtlama (BVG, 1892, Sayı: 18, 21, 22) ve toprakların Rus göçmenler tarafından işgali (BVG,

1895, Sayı: 31) (Kazaklar, Rus Kazakları ve diğer görevlilerden arazi kiralamak zorunda idiler.) yüzünden göçerlik hızla azalmış, Kazaklar daha kolay kontrol edilmeleri ve ziraata yönlendirilmeleri için iskâna tabi tutulmuştur. Çarlık idaresinin bu tutumu bozkırda patlak veren isyanlarının en önemli sebeplerinden biridir.

Elbetteki gazeteye yazan bazı Kazaklar göçerliği savunmuştur (BVG, 1890, Sayı: 23, 1894 Sayı: 22) fakat ekseriyet yerleşik hayata geçilmesinden yana olmuştur. Gazetede yazan Rus yazarlardan biri Kazaklar ve Ruslar arasındaki teknolojik farkı ve Rusların gelişmişliklerini tüm toplumların belirli evrelerden geçerek geliştikleri iddiasına göre açıklama yoluna gitmiştir. Yazara göre toplumların takip ettikleri bu evreler şu sırayı izlemektedir; ilk aşama avcılık ve balıkçılıktır, bunu göçebe çobanlık dönemi takip etmektedir (Yani Kazakların içinde bulunduğu ve saplanıp kaldıkları dönem), Üçüncü ve en üst safhanın yerleşik hayata geçme ve tarımsal faaliyetle uğraşmadır. Bu gerçeği anlamayan veya kabullenmek istemeyen toplumların kaderi tarih sahnesinden silinmek veya asimile olmak olmaktadır (BVG, 1891, Sayı: 31).

Kazak toplumunun reforma tabi tutulmasıyla ilgili gazetede cereyan eden tartişmalarda önemli yer tutan bir diğer konuda evlilik ve Kazaklarda kadının statüsüdür. Otinci Alcanov, Kazak erkeğini kadının saygınlığını kabul etmemesi ve onu başlık parası (Kazakça: Kaling Mal) almak için mevcut olan bir ticari mal ve çocuk sahibi olmak için bir araç olarak görmesi yüzünden eleştirmiştir (BVG, 1894, Sayı: 33). Kazakbayev evliliklerde Kazakların Tatarları taklit ederek kadını toplumsal hayattan dışladıkları için eleştirmiştir. BVG yazarları yazılarında genç yaşta evlendirilmenin zararlarına da değinmişlerdir. Onlara göre bu durum İslam Hukuku'yla da çelişen bir uygulamadır (BVG, 1894, Sayı: 33, 1895 Sayı: 14, 20). BVG'nin katılımcıları ve sürekli yazarları Kazak toplumunda yapılacak reform konusunda benzer fikirlere sahip oldukları görülür. Bu reform; eğitim, tarım ve kadın statüsü sırasını izleyecektir.

6. Tembel Kazaklar, Hırslı Tatarlar ve Orta Asyalılar

Gazeteye yazıları ile katkıda bulunan bazı katılımcılar zaman zaman alişilmışın dışında, farklı bir Kazak imajı tasvir etmişlerdir. Asilhoca Kurmanbayev, Kazakların "Orta Asya Fanatizmi" ile tam olarak kuşatılmadıklarını ve ilerleme için hala şansları olduğunu ama çok dikkatsiz oldukları için iktisadi yönden gelişemediklerini ve tefeciler tarafından kandırıldıklarını savunmuştur (BVG, 1894, Sayı: 2). Ayrıca fiziki çalışmaya dayalı emeği hor gören ve kanunun arkasına sığınan ve bu olanlara göz yuman zengin Kazakları da eleştirmiştir (BVG, 1894, Sayı: 7). Yine gazetede Kazakların asılsız

kanunlar ve yanlış kanıtlar öne sürmek eğilimlerinden de bahsedilmiştir (BVG, 1894, Sayı: 14). Bir süre sonra, Genel Valilikte çevirmen olarak çalışan bir Kazak olan Dinmuhammed Sultangazi, az gelişmiş toplulukların (Kazaklar da dâhil) sonsuza kadar aynı şekilde kalacağını düşünmenin mantıklı olmadığını, çalışma ve bilginin ilerleme için gereken şartlar olduğunu ifade edecektir (BVG, 1894, Sayı: 12).

Kazakların tembelliği, pasifliği kendi komşularının girişkenliği ile taban tabana zıttır ve bu durum Kazaklara zararına olmaktadır. Kurmanbayev'e göre Kazaklar arasındaki ahlaki dejenerasyonun sebeplerinden birinin de Kazan ve Buhara'dan gelen Tabipler ve Mollalardır. Çarlık yetkilileri ilk başlarda Orta Asya ve Rusya Müslümanlarını "Batılılaştırabilecek" olan Tatarlara bir dönem yakınlık gösterdikten sonra, 19. Yüzyıl'ın son çeyreği içinde izledikleri bu politikanın tehlikelerinin farkına varmışlardır. Bu serbestiyetçi yaklaşım Orta Asya'da siyasi liberalizme zemin hazırlamaktadır ve güneye olan ilerleyişinde Rusya'yı (1877-1914 arasında) esas düşmanı olan Osmanlı Devletine karşı zayıf düşürmektedir (Roy, 2000, s. 74). Orta Asya'yı tanıyan Tatarlar bir süre sonra bozkırda tacirlere ve tefecilere dönüşmektedirler ve Kazakların para ile tanışmasına sebep olmaktadır (BVG, 1894, Sayı: 26). Kazakbayev'e göre Tatarlar ve Orta Asyalılar hırs ve kurnazlıkta birbirinden farksızdır ve her iki grup da Kazakların iyi niyetini suiistimal etmektedir (BVG, 1894, Sayı: 51). BVG'deki yazarlar dil ve edebiyat konusuyla ilgili kaleme aldıkları yazılarında Tatarların olumsuz etkisine özellikle değinmişlerdir (BVG, 1894, Sayı: 34-40). Bu kapsamda Kurmanbayev, Tatarlar tarafından yazılan kitapların Tatar ve Kazak lehçelerinin karışımı olarak yazıldığını ve İslam'ın ilk dönemindeki efsaneleşmiş olayları anlattığını, bu yüzden de bu kitapların Kazak edebiyatı için model olamayacağını iddia etmiştir (BVG, 1894, Sayı: 27). Kurmanbayev'in öne sürdüğü iddiaların bir benzeri de Kazaklardan gördüğü desteğinde etkisiyle gazetenin bir başyazısında şu şekilde dile getirilmiştir: "Koyu bir dini fanatizmin öncülüğünde Bozkır bölgesine gelen Tatarlar, Kazakların gündelik yaşamını değiştirmeye, milli efsanelerini yok etmeye ve yerlerine kendi ürettikleri aptalca hikâyelerini daim kılmaya çalışıyorlar" (BVG, 1894, Sayı: 29). Bu yazıyı takiben gazete, okuyucularına Kazak sözlü edebiyatının örneklerini ve ahlaki saflıklarını temsil eden gelenekleri anlatan yazıları gazeteye göndermeleri çağrısında bulunmuştur ve Kazak halk kültürü hakkında pek çok makale yayınlanmıştır. Kazakların saf doğalarını koruma çabaları kısmen de olsa etnik kökenlerinin araştırılmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte BVG yazarları bilimsel yönden kabul edilebilecek bilimsel incelemeler yapmamışlar ve Kazak adının kaynağı olarak Alaş Han efsanelerinde anlatılanların ötesine geçmemişlerdir. Alaş Han Kazaklar açısından efsanevi bir kişiliktir ve ilk Kazak

hanıdır. Batu Han'ın komutanlarından biri veya Kazan Han'ın oğlu olduğu iddia edilmiştir. Fakat burada dikkatten kaçan bir nokta vardır ki bu anlatılan efsanenin Kazakların, kendilerinden ayrılarak Kaçak-Kazak oldukları Kırgızlar ve Özbeklerle akraba olduklarını ispatlamada kullanılabilir deliller içermesidir. Kazak isminin kökeni ile ilgili bu iddialara rağmen, resmi olarak Sovyet dönemine kadar da Kazak tabiri kullanılmamış Kırgız tabiri hem Kırgızlar hem de Kazakları anlatmakta kullanılmıştır (BVG, 1894, Sayı: 20, 26).

Gazetede Kazakların saflığının korunması için ana çaba dil konusunda olmuştur. Altın Sarın'a atıfta bulunarak Kurmanbayev, Kazakça'nın oldukça zengin bir dil olduğunu ve diğer Türk lehçeleriyle çok az ortak yanı olduğunu iddia etmiştir. Kazakça'nın Kurmanbayev'e göre özellikle de karma bir dil olan ve deyimlerinin bir kısmını Arapça ve Farsça'dan alan Tatar lehçesi ile çok az ortak noktası vardır. Kurmanbayev'e göre gelecekte kendi dillerini geliştirecek milletler saygı görecektir, bu milletleri onları parlak bir gelecek beklemektedir. Bu noktada Kurmanbayev BVG yazarlarından saf Kazak lehçesinin bir örneğinin hazırlanmasını istemiş ve başka dillerden alınacak sözcüklerin Kazakçaya göre telaffuz edilmesini önermiştir (BVG, 1890, Sayı: 23). Kurmanbayev'in iddialarına destek vermek için yazan Zaysan'da yaşayan ve Buhara'nın yerlisi olan bir Molla da Arapça kelimelerin de aynı şekilde değiştirilebileceğini ama bunun en son ihtimal olduğunu yazdığı bir yazıyla dile getirmiştir.

BVG editörleri zararlı dış etkilerin Rusça öğrenilerek bertaraf edilebileceğini de yazdıkları yazılarda iddia etmişlerdir. Yazdıklarına göre Kazaklar onların sırtından geçiren Tatarlarca ve Orta Asyalılarca Rusça bilmemeleri yüzünden sıklıkla aldatılmaktadır. Onlara göre Kazaklar Rusça öğrenirlerse, hurafelere ve Tatarlar tarafından anlatılan aptalca hikâyelere inanmayacaklar ve bunun sonucunda da ticaret, bilim ve diğer konularda Tatarlara mecbur kalmayacaklardır (BVG, 1893).

Sonuç: İttifakın Sona Ermesi ve Reform Hareketi

BVG Kazak entelektüeller ve Rus idarecilere bir forum sağlayarak onlara bir tartışma ortamı sağlamıştır ve örnek bir topluluk meydana getirmiştir. Bu topluluk kabaca Kazak bozkırında ortaya çıkmıştır ve Bozkır bölgesi Rus çarlığının idaresindeki diğer Müslüman bölgeleriyle de sıkı bir irtibat içerisindeydi. BVG, Rus idaresinin Rus Müslümanları için iyi bir idare şekli olduğunu ve medenileştirici etkileri olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Rus Müslümanlarının ideal bir birliğini de savunmuştur. Fakat gazete Kazakları, Tatarlar ve Orta Asyalılardan açık bir şekilde ayırmıştır. Tatarlar ve Orta Asyalıların dini ve iktisadi tutumları gerek Kazaklar gerekse de Rus yazarlar

tarafından eleştirilmiştir. Kazak kimliği; Kazaklar 18. Yüzyıl başlarında Cungaryalılar ile çatıştıklarında ortaya çıkmıştır ve 19. Yüzyıl'da da iyiden iyiye belirginleşmiştir. Bunu takiben Kazak modernist entelektüellerin ilk kuşağı da 19. Yüzyıl'ın ortalarında Kazaklar ve komşuları arasındaki kültürel farklılıklara atıfta bulunmaya başlamıştır. Rus kültürü tarafından derinden etkilenen bu yenilikçi ilk kuşak entelektüellerden Çokan Velihanov ve İbrahim Altınarın Tatar etkisine karşı en hassas olanlardır ve Kazak dili ve adetlerinin korunmasının en ateşli savunucularıdır. Bu yüzden BVG'deki milliyetçi söylem ilk kuşak Kazak entelektüellerin ve Rusya'nın Tatar karşıtı politikasının bir sonucudur. Rus idareciler Kazakların eğitilmesi düşüncesine destek vermişlerdir çünkü Kazaklar Çarlık idaresinin tam istediği şekilde modernleşmektedir ve onlara Orta Asya'da derinden ihtiyaç duydukları bölgesel desteği sağlamaktadır. Bu destekleri Basmacı İsyanı'nın bastırılması ve Sovyet idaresi adı altında Rus hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesinde artarak devam etmiş, Kazaklara ek olarak, daha önce yıldızlarının barışmadığı Tatarlar da Rusların yanında Basmacı gruplarına karşı hiç rahatsızlık duymadan savaşmışlardır. Bu girişim her ne kadar her zaman başarılı olmasa da Ruslar bu sayede kendi medenileştirme misyonlarını yerine getirmiş ve Kazakları Tatarlaşmaktan korumuşlardır.

Kazak entelektüellerin bu süreçte öncelikli amacı Tatarlaşma'nın olarak adlandırdıkları etkileşimin önlenmesini olmuştur. Bu dönüşümü önlemenin yollarından birisi olarak modern eğitim yöntemleri ile insan yetiştirilmesi olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden sıklıkla eğitimin önemi ve faydasını ispatlamaya çalışmışlardır, çünkü pek çoğu Rus eğitim sisteminden yetişmiştir ve eğitimsizliğin yol açtığı dezavantajları yakından bilmektedirler. Siyasi arenadaysa, Ruslar hayli yozlaşmış olan yerel yönetimin etkilerini azaltmakla ilgilenmişler ve BVG bu süreçte kullanmaya çalışmışlardır. (Kazak entelektüeller bu yozlaşmış idarecileri de eleştirmişlerdir.) Böylece Rus idareciler ve Kazak entelektüeller stratejilerinde uyumluluğu temel alan birlik oluşturmuşlardır. Kazak Milli Hareketi de eğitim ve ilerleme konusundaki evrensel yaklaşımla beraber gelişmiştir. Bu gelişme hem Çarlık hem de Kazak toplumu için ulaşılmaya çalışılan amaçtır.

BVG'deki tartışılan bir diğer konu da Rus Çarlığı için ideal vatandaş olma ve Çarlığın ideal toplumuna entegre olma konusu olmuştur. Bu toplumun birliği, bununla birlikte, Kazaklarınkinden daha kırılğan ve hassastır. Bu birlik sadece Çar'a bağlılıkla sınırlıdır bu yüzden de tam anlamıyla her yere nüfuz edememiştir ve kullanımı tam anlamıyla yaygınlaşmamış olan Rus dilinin desteğisiyle ayakta durmaya çalışmıştır. Ancak her iki konuda da Kazak tebaa her zaman samimi ve açık sözlü olmamıştır. BVG'nin Müslüman olmayan

gruplardan haberleri nadiren vermesinin sebebi, Rus Çarlığı topraklarında yaşayan halkların birbirlerini tanıyarak bir birlik oluşturmalarını önlemek ve rejimin başarısız olduğu yerleri ve noktaları gizlemektir.

Elbetteki BVG Kazak toplumunun tümünün görüşünü yansıttığı söylenemez. Gazete ekseriyetle kendi düşüncesini destekleyen yazıları yayınlamıştır ve Kazakların ekseriyetinin görüşünün yazıda belirtilen şekilde olduğunu görüşünü yaymaya ve toplumu manipüle etmeye çalıştığı aşikârdır. Tüm bu girişimlerine karşın Kazaklardan genel bir kabul görmemiştir ve etkisi Rus eğitilmiş entelektüellerden oluşan dar bir çerçeve ile sınırlı kalmıştır. Rus eğitilmiş entelektüellerin yanında geleneksel köklerden beslenen yerli entelektüeller de vardır. Bununla birlikte bu grupta Rus eğitiminin gerekliliğini kabul etmeye başlamıştır ve BVG 19. Yüzyıl sonlarında Kazak entelektüeller arasında yaygın olan fikirlerden de pek o kadar uzak değildir.

Genel Vali Taube'nin 1900 yılında Parlamento'ya seçilmesi nedeniyle Omsk'tan ayrılmasından sonra, BVG'nin yayını durma noktasına gelmiştir. Gazete Mart 1902'de yayınına son verdi reorganizasyona gitmiş ve adını değiştirerek yeni bir gazete olarak çıkmıştır: "Ziraat Gazetesi.(Sel'sokhozasist venny listok)"

BVG'nin yayınına ara verdiği üç yıl ve 1905 Devrimi bu noktada kayıp bir halka olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Kazak elitinin faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi yoktur. Çünkü tartışma platformu ve seslerini duyurma imkânları ortadan kalkmıştır. 1905 Devrimi esnasında ve sonrasında Kazak modernist entelektüelleri reform çabalarına devam etmişlerdir. Bu hareket daha sonraları gerek 1917 yılındaki Rus Devrimi gerekse de Rus İç Savaşı'nda adını duyuracak olan Alaş-Orda hareketinin temellerini meydana getirecektir. Kazak bağımsızlık veya özerklik hareketinin aktif üyelerinden bazıları BVG'nin eski katılımcılarıdır. (Alihan Bökeyhan, Yakup Akbayev, Otinci Alcanov) Fakat bunların çoğu asıl olarak 1905 yılından sonra adlarını duyurmuşlardır. Her ne kadar BVG'nin yayın süresine denk gelen sürede onlara toleranslı davranırsa da Rus idaresi çoğunlukla Müslümanlara karşı temkinlidir ve hep şüpheyle yaklaşmıştır. Bu yüzden reformcu entelektüellere karşı tutumu da kendi hâkimiyetini sarsacak gelişmelere yol açabileceği için hasmanedir. Bununla birlikte reformcu entelektüellerin önerdiği reform paketleri BVG'de tartışılan düşüncelerle benzerlikler göstermektedir; Kazak seçkinlerin ve sıradan insanları suiistimal eden idarecilerin eleştirisi, modern eğitim sistemi ve Rusça öğrenmenin gerekliliği, eğitilmiş insanların diğer insanların rahatı için çalışması düşüncesi, Kazak kültürünün orijinalliğinin korunması ve Kazak dilinin geliştirilmesi ve kadının statüsünün iyileştirilmesi gibi. Reformcular Kazakların pasifliğini sıklıkla eleştirmişler ama bunun yanında ilerlemeye karşı da yatkın

olduklarına inanmışlardır. Kazak dilinde yazma ve dilbilgisi konusu da hem gazetenin yazarlarının hem de reformcu grubun üzerinde önemle durduğu bir konudur; ancak bir farkla, reformcu entelektüeller Kiril alfabesinin kullanımını kabul etmemişler ve bunun yerine Arap alfabesinde reform yapılması düşüncesine destek vermişlerdir. Bu yüzden, BVG ruhu bazı değişimlerle birlikte 1905'ten sonra da Kazak entelektüellerin fikir dünyasında var olmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Bennigsen, A., Lemerrier Quelquejay, C. (1964). La Presse et le Mouvement National chez les Musulmans de Russie avant 1920. Paris: Mouton& Co.
- 📖 Bökeyhanov, A. (1910). Kırgız. Kastelianskii, A. I. Formy Natsional'nogo Dvizheniia v Sovremennykh Gosudarstvakh: Avstro-Vengriia, Rossiia, Germaniia içinde. St. Petersburg.
- 📖 Caroe, O. (1975). Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar. Zerhan Yüksel (Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser No: 66.
- 📖 Keep, J., Kochan, L. (1997). The Making of Modern Russia From Kiev Rus to the Collapse of the Soviet Union. Londra: Penguin Books.
- 📖 Khalid, A. (1998). The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley California: University of California.
- 📖 Kılıoğlu, M. E. (2003). Usul-u Cedid Akımı-Cedidciliğin Kökenleri. Yedi İklim, Sayı: 165.
- 📖 Lazzerini, E. J. (1990). İsmail Gaspirinskii's Peredodchik/Tercüman: A Clarrion of Modernism. Paksoy, H. B. (Ed.) Central Asian Monuments içinde (s.122-132). İstanbul: ISIS.
- 📖 Maraş, İ. (2002). Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917). İstanbul: Ötüken Yayınları No:535, Kültür Serisi: 231.
- 📖 Nurfeyzov, K. (1996). Halil Dostmuhammedoğlu Yane Oning Ömiri Men Şıgharmaşhilighi. Almatı: Sanat.
- 📖 Rorlich, A. A. (1986). Volga Tatars: A Profile in National Resilience. Standford: Hoover Institutions Press.
- 📖 Roy, O. (2000). The New Central Asia Creation of Nations. Londra: I.B. Taurus.
- 📖 Rossiiskii Gosudarstvennyi Voenne-istoricheskii Arkhiv (RGVIA).

- 📖 Tsentral'nyi Gosudarstvennyi Arkhiv Respubliki Kazakhstan (TsGA RK), f. 369 (Akmolinskoe Oblastnoe Pravlenie MVD), op.1, d. 780, l. 340b.
- 📖 Uyama, T. (2001). Two Attempts at Building a Qazaq State: The Revolt of 1916 and the Alash Movement. Dudoignon, S. A., Komatsu, H. Islam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries) içinde (s.77-98). Londra: Kegan Paul.
- 📖 -----. (2001). The Kazakh Intelligentsia at the Crossroads of Three Civilizations. Kocaoğlu, T. Reform Movements and Revolutions in Turkistan (1900-1924): Studies in Honour of Osman Khoja içinde (s.396-399). Haarlem: SOTA.
- 📖 Zenkovsky, S. A. (1960). Pan-Turkism and Islam in Russia. Cambridge, Massachussets: Harvard University.

Gazeteler:

- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 13.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 15.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890, Sayı: 11.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891, Sayı: 41.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890 Sayı: 1, 19, 24, 26.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890, Sayı: 26.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894, Sayı: 23.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890, Sayı: 46.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 13.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890 Sayı: 1, 19, 24, 26.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 2, 5.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891, Sayı: 9, 12, 21, 23.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890, Sayı: 48,
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891, Sayı: 25.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 36.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1897, Sayı: 29, 30, 33, 34.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1889, Sayı: 14, 15.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894, Sayı: 51.

- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1892, Sayı: 51-52,
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1893, Sayı: 1-11.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 1.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894, Sayı: 32, 36.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 5.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 20, 25.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894, Sayı: 37.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894, Sayı: 41.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894, Sayı: 46.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1892, Sayı: 16-22.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1892, Sayı: 16.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 33, 39.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891, Sayı: 5.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890, Sayı: 43.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890, Sayı: 31, 32, 36.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1893, Sayı: 11.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 13.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1888, Sayı: 36.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 8.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891, Sayı: 15, 18.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891, Sayı: 13.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 23.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, Sayı: 27.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1892 Sayı: 44.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1892 Sayı: 50.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891 Sayı: 26,
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895, s.32.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891 Sayı: 28.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895 Sayı: 32, 43.

- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895 Sayı: 37.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895 Sayı: 42.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1892 Sayı: 18, 21, 22.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895 Sayı: 31.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891 Sayı: 7-8.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890 Sayı: 23,
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 22.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1891 Sayı: 31.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1985, Sayı: 3.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 33.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 39.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1895 Sayı: 14, 20.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 2.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 7.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 14.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 12.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 26.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 51.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 34-40.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 27.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 29.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 20, 26.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890 Sayı: 23.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1890 Sayı: 23.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1894 Sayı: 39.
- 📖 Bozkır Vilayetining Gazeti, 1893 Sayı: 37.